

الزامات و خط‌مشی‌های کلان علمی عرصه عدالت‌پژوهی در اندیشه مقام معظم رهبری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۵/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۲۲

عادل پیغامی*

علیرضا سجادیه**

چکیده

عدالت به‌عنوان یکی از مقاصد و آرمان‌های اصلی انقلاب اسلامی و رهبران آن بوده و هست. این مهم باعث شده است که این عنصر نقش و جایگاهی مهم در اندیشه و عمل آنان داشته باشد. از سوی دیگر شناخت و دستیابی به عدالت نیز در سیر تطوری خویش باعث شکل‌گیری مجموعه وسیعی از ادبیات دانشی در این حوزه گشته است که ضمن در اختیار قرار دادن گنجینه عظیم معرفتی، جامعه علمی و مجریان را با سردرگمی و ابهام بیشتر نیز روبه‌رو نموده است. مجموعه خط‌مشی‌های علمی کلان عرصه عدالت‌پژوهی مبتنی بر بیانات رهبری که در پنج شاخه نظریه عدالت اسلامی، ظرفیت‌های دینی و انسانی، نسبت عدالت با سایر مفاهیم و ارزش‌های دینی، شاخص‌های عدالت و استلزامات اقامه علمی عدالت ارائه شده‌اند، خواهد توانست ضمن جهت‌دهی به عرصه مدیریت علمی و اجرایی عدالت‌پژوهی در کشور، زمینه آزمون و خطا و کندی حرکت جامعه در این عرصه را نیز حذف نماید. این تحقیق با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون به‌عنوان یکی از روش‌های تحلیل کیفی متون، تلاش نموده است گامی آغازین در تبیین اندیشه رهبری در عرصه علمی عدالت‌پژوهی بردارد.

واژگان کلیدی

عدالت، عدالت‌پژوهی، تحلیل مضمون، مقام معظم رهبری، خط‌مشی‌گذاری، خط‌مشی علمی

* استادیار و عضو هیأت علمی دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق علیه السلام

paighami22@gmail.com

** دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری عمومی، دانشگاه امام صادق (ع)،

ar.sajadieh@gmail.com

دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، نویسنده مسئول

مقدمه

عدالت از جمله مفاهیم فطری و مطلوب بشری در طول اعصار مختلف بوده و هست؛ بگونه‌ای که قدمت آن را می‌توان به تشکیل جوامع انسانی بازگشت داد. با وجود چنین قدمتی، پژوهش در این حوزه-عدالت اجتماعی- هنوز تازگی خویش را حفظ نموده است. اندیشمندان و محققان نیز در سطحی بالاتر و چارچوبی نظری، تلاش‌های وافر و بمنظور تبیین معرفتی و علمی این پدیده انجام داده‌اند. همچنین ورود عدالت به ساحت‌های گوناگون معرفتی مانند فلسفه اخلاق، فلسفه سیاسی، معرفت‌شناسی، فلسفه حقوق و علوم عمومی چون اقتصاد، مدیریت، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و... خود بر پیچیدگی شناخت و تبیین این مفهوم افزوده است (واعظی، ۱۳۸۸، ص ۱۵). در واقع تلفیق عدالت با این دسته از علوم را می‌توان ناشی از اهمیت عملی عدالت و خواست عمومی برای جلوه‌گری آن در عرصه اجتماعی و بطور خاص حکومت‌ها و دولت‌ها دانست. مجموعه این پژوهش‌ها در این حوزه موجب تولید ادبیاتی گسترده گشته که نسبتی تکاملی، تبیینی یا تناقض گونه با یکدیگر دارند که از یک سو باعث ذخیره گنجینه دانشی عظیمی از مبانی، نظریه‌ها، سیاست‌ها و شاخص‌ها در این عرصه شده و از سوی دیگر نوعی سردرگمی و ابهام را در پی داشته است.

پیچیدگی موضوع، دایره وسیع ترابط با سایر حوزه‌های بشری، الزامات چندرشتگی^۱ و میان‌رشتگی^۲ مطالعات مربوط به عدالت، اعتباری و هنجاری بودن ماهیت بحث در باب عدالت، پایه و مبنا بودن آن برای سایر علوم بنحوی که تامین کننده اصول موضوعه^۳ هنجاری تمامی علوم انسانی- اجتماعی از مبادی عدالت منبعث می‌شود، و دلایل متعدد دیگر، همه و همه باعث شده تا در مدیریت و سیاست‌گذاری مطالعات ناظر به مساله عدالت بطور خاص و علوم انسانی^۴ اجتماعی بطور عام، خط‌مشی‌گذاری فرایندها و مدیریت برنامه‌های عدالت‌پژوهی از اهمیت بسزایی برخوردار باشد. ضمن این‌که گره خوردن مساله اقامه عدالت در عرصه اجتماعی، ملّی و فراملّی با مقوله حاکمیت و حکمرانی، خواست و برداشت حاکمان و رهبران جامعه نسبت به مقوله عدالت را از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌کند و لذا الزامات و

خط‌مشی‌های کلان عدالت پژوهی یک جامعه نمی‌تواند فارغ از خواست و مطالبه رهبران آن جامعه شکل بگیرد.

از این رو چه در مقام اتباع و مطاوعه از منویات رهبران و چه در مقام مقایسه وضع موجود با مطلوب و شکاف سنجی^۴ وضعیت تحقق یافته با خواست، مطالبه، فهم، همدلی، هم‌زبانی و یا حتی نقد سازنده خطوط کلان حاکمیتی کشور، نیازمند شناسایی خطوط فکری، رویکردها و راهبردهای کلان رهبران سیاسی و فکری جامعه هستیم.

برای دستیابی به چنین هدفی پاسخ به سوالات ذیل ضروری است:

چارچوب اندیشه رهبری در عرصه علمی عدالت پژوهی واجد چه عناصری است؟
بایدها و نبایدهای عرصه علمی عدالت پژوهی از منظر معظم له چیست؟ وظیفه نخبگان و دستگاه‌های مسئول در این عرصه چیست؟ هدف و غایت عرصه علمی عدالت پژوهی جمهوری اسلامی چیست؟

از این رو در این تحقیق سعی شده تا شخصیت حضرت آیت الله سید علی خامنه‌ای^(دام‌ظله) چه به لحاظ یک عالم و مرجع شیعی، چه به عنوان یک روشنفکر دینی و مصلح اجتماعی - سیاسی، و نهایتاً به عنوان یک رهبر دینی با ربع قرن سابقه حکمرانی و جامعه‌سازی، مورد توجه قرار گرفته و مقوله عدالت را که در چارچوب اندیشه‌ورزی و حکمرانی ایشان از جایگاه رکین و اصیلی نیز برخوردار است با روش تحلیل مضمون واکاوی کرده و خطوط کلی و الزامات عدالت پژوهی مورد نظر معظم له را استخراج کنیم.

در ادامه مقاله، ضمن ارائه آسیب شناسی از وضع موجود عدالت پژوهی در کشور و مروری بر ادبیات مطروحه، به معرفی روش تحلیل مضمون^۵ پرداخته و با گزارشی موجز از فرایند تحقیق، به معرفی نتایج بدست آمده از تحلیل مضامین و خط‌مشی‌های کلان بدست آمده در باب عدالت پژوهی می‌پردازیم.

۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

اصطلاح سیاست‌های کلان در سال‌های گذشته بمنظور تمایز بخشی بین برنامه‌ها و قوانین معمول در فضای سیاست‌گذاری کشور با اهداف و آرمان‌های - دست‌یافتنی - معین شده توسط رهبری وضع شده است. اندیشه عدالت همواره در کلام و عمل

رهبران نظام اسلامی متجلی بوده است بگونه‌ای که این نگرش را می‌توان روح حاکم بر سیاست‌های کلان ابلاغی و تبلیغی رهبری در سالیان متمادین دانست؛ سیاست‌هایی که باید از طریق کار فکری و اجرای عملی توسط همه دلسوزان و تکلیف‌مداران، جامه تحقیق بپوشد.

مجموعه شرایط و ویژگی‌های نظری و عملی کشور در سال‌های گذشته باعث شد که رهبر معظم انقلاب اسلامی دهه چهارم انقلاب اسلامی را «دهه پیشرفت و عدالت» نام‌گذاری نموده و خط سیر دانشی و اجرایی کشور را در این مقطع زمانی جهت‌دهی نمایند. این هدف‌گذاری ضرورت توجه محققان و مجریان به بازتولید نظری و تحقق حداکثری^۶ این آرمان الهی و اسلامی را در مدت زمانی کمتر و با دقت بیشتر، بیش از پیش نمایان می‌نماید. از سوی دیگر برگزاری دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی با موضوع عدالت و تصریح ایشان بر ناکافی بودن فعالیت‌های گذشته^۷ و مطالبه جدی برای تولید تعریف و یا تعاریف اسلامی و حقیقی از عدالت توسط محققان اهمیت و جایگاه بحث را بیشتر روشن می‌سازد.

هم‌چنین به نظر می‌رسد شکاف معرفتی و عملی موجود در کشور نسبت به وضعیت مطلوب و اغتشاشات نظری و عملی در عرصه عدالت نشانگر وجود خلأهای زیادی در این حوزه - عدالت‌پژوهی - است که خود معلول عوامل دیگری هستند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱- عدم شناسایی صحیح حوزه‌ها، موضوعات و مسائل عرصه عدالت‌پژوهی؛

۲- فقدان سیاست‌گذاری کلان، متقن و همه‌جانبه در این عرصه.

عدم آگاهی نسبی در بین عموم نخبگان و مسئولان نسبت به مسائل فوق‌بافت شده است که تا به امروز هیچ فعالیت مناسب و موثری در عرصه مدیریت دانش و شناسایی توانمندی‌های بالقوه و بالفعل دانشی در عرصه عدالت‌پژوهی در سطح کشور صورت نپذیرد. بقای این عوامل و مشکلات خود اثرات و نتایج نامطلوبی در دراز مدت و کوتاه مدت برای کشور خواهد داشت:

▪ عدم وجود دورنمایی شفاف از وضعیت عدالت‌پژوهی در کشور؛

- فقدان زمینه و سازوکارهایی روشن برای تبادل نظر و دستیابی به توافق بیشتر حول وجوه مختلف عدالت؛
- ظهور کم‌رنگ مفهوم عدالت در برنامه‌ها و قوانین مختلف؛
- عدم فعالیت‌های جدی و مستمر با هدف تولید و بهره‌گیری از شاخص‌ها بمنظور ارزیابی برنامه‌ها و اقدامات دولت‌های مختلف؛
- فقدان سیستم اولویت‌گذاری در هر دو بخش علمی و عملی؛
- فقدان سنجش‌های عینی بمنظور تصمیم‌گیری در مسیر جهش و پیشرفت کشور^۸.

معضلات، اثرات و پیامدهای فوق، جامعه علمی را ناگزیر از وجود خط‌مشی‌هایی بمنظور تحقق بخشی مقاصد و آرمان‌های فوق می‌سازد تا به تعبیر معظم‌له از حرکت‌های زیگزاگی، به دور و برحذر باشیم و هم‌چنین مدیران و برنامه‌ریزان عرصه عدالت و عدالت‌پژوهی بتوانند در تنظیم برنامه‌های عمل خود، نقشه راه داشته باشند. خط‌مشی‌هایی که ضمن بررسی و ارزیابی دقیق توان دانشی و تئوریک جامعه علمی بتواند از طریق راهبری دقیق خود سردرگمی‌های ایجاد شده در حوزه تحقیقات نظری و برنامه‌های علمی و ملی عرصه عدالت‌پژوهی را به حداقل ممکن کاهش داده و به نقطه مطلوب برساند.

تدوین خط‌مشی‌های عرصه عدالت و عدالت‌پژوهی مستخرج از بیانات مقام معظم رهبری، گامی آغازین و در عین حال مهم در این حوزه محسوب شده و خواهد توانست مسیر حرکت و دستیابی به عرصه‌های نظری و عملی عدالت را برای جامعه علمی و مجریان کشور تسهیل نماید. به معنای دقیق‌تر هم تک‌تک محققان و عدالت‌پژوهان کشور و هم دستگاه‌های مسئول (در حوزه سیاست‌گذاری و اجرا) مخاطب این خطاب و سیاست‌گذاری کلان رهبری خواهند بود.

اگرچه بیانات معظم‌له در زمان‌ها و مکان‌های مختلف تابع شئون گوناگون (رهبر انقلاب، فرمانده نظامی، نظریه‌پرداز دینی و...) ایشان است اما باید تصریح کرد که شئون مختلف در بطن خود از یک هندسه معرفتی و دینی منسجم و منظمی بهره می‌گیرند. در واقع نویسندگان با مروری بر بیانات ایشان دریافته‌اند که رهبری در طول

سالیان متمادی و علیرغم برخورد و رهبری حوادث و وقایع مختلف از الگوی علمی و عملی مشخصی استفاده نموده‌اند که البته این الگوی ثابت در اصل دارای انعطاف و مبتنی بر اقتضائات خاصی است که منبعث از مکانیسم اجتهاد، اختیارات قانونی و بهره‌گیری از عنصر ولایت است.

در این صورت می‌توان با صرف‌نظر از شئون مختلف، به تحلیل بیانات ایشان پرداخته و خط‌مشی‌هایی را از آن‌ها استخراج نمود. چرا که این خط‌مشی‌ها در واقع بیانگر همان الگوی ذهنی و اجرایی ایشان در حوزه‌ای خاص همانند عدالت‌پژوهی است.^۹

طبیعی است که خروجی این تحقیق به معنای دستوری بودن و دستوری کردن مساله علم و عدالت پژوهی نخواهد شد بلکه راهنمای کلی و جهت‌گیری‌های اساسی در حکمرانی را به ما می‌دهد. اگرچه که مساله علم و پژوهش بعنوان یکی از حوزه‌های اقتدار و سعادت جوامع، امروزه به یکی از موضوعات مهم در سید سیاستی-و به معنای دقیق‌تر «عرصه‌های حاکمیتی»-جوامع بدل شده است (سلطانی، کیامهر، ۱۳۸۷، ص ۴۷) و پرداختن و جهت‌دهی به آن نه تنها مفید بلکه لازم و ضروری است. این مساله اهمیت ورود و پرداختن به چنین موضوعاتی را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

۲. پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر، توجه به ابعاد اندیشه مقام معظم رهبری در عرصه‌های مختلف به امری رایج و در حال گسترش در سطح جامعه علمی و فرهنگی تبدیل شده است که می‌توان نمونه‌های مختلفی از این فعالیت‌ها را در قالب‌های مختلف مشاهده نمود. با این وجود در حوزه این تحقیق دو نکته حائز اهمیت است:

۱-۲. بطور عام در حوزه عدالت‌پژوهی در اندیشه رهبری کار تحلیلی و علمی-پژوهشی مبتنی بر روش‌شناسی متعین صورت نپذیرفته است. البته منظور از عدم فعالیت، فقدان کامل پژوهش نیست چرا که در زمینه گردآوری اندیشه‌های ایشان در زمینه عدالت بصورت خام و اولیه، کتابی تحت عنوان «قاموس عدالت»^{۱۰} تدوین شده که در آن مجموعه صحبت‌های رهبری گردآوری و دسته‌بندی اولیه از طریق عنوان‌دهی به هریک از بخش‌ها انجام شده است. این اقدام در نوع خود گام اولیه و خوبی بوده و

هست اما در گام بعد ورود روش‌مند و تحلیل‌گونه به بیانات ایشان امری لازم و بایسته است.

۲-۲. در عرصه خاص سیاست‌های علمی عدالت‌پژوهی در اندیشه رهبری تا به حال کاری صورت نپذیرفته است.

۳. روش تحقیق

۳-۱. تعریف مضمون و روش تحلیل مضمون

اگرچه که هنوز توافق چندانی بین اندیشمندان حوزه روش تحقیق در مورد تعریف جامع روش تحلیل مضمون وجود ندارد اما هر یک از آنان تعاریف خاص خود از این روش را ارائه نموده‌اند. در ادامه به دو تعریف دیگر اشاره شده است.

▪ تحلیل مضمون، فرآیندی برای تحلیل اطلاعات کیفی است، بنابراین این روش، صرفاً یک روش کیفی همانند دیگر روش‌ها نیست بلکه فرآیندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی، اگر نه در همه آن‌ها، بکار رود. هم‌چنین تحلیل مضمون، اگر این امر مطلوب محقق باشد، امکان تبدیل اطلاعات کیفی به کمی را نیز فراهم می‌نماید (Boyatzis, 1998, p.4).

▪ تحلیل مضمون روشی برای تعریف، تحلیل و گزارش‌دهی الگوهای (مضامین) درون داده‌ها است. در کمترین کاربرد، این روش مجموعه داده‌های شما را به شکل جزئی و دقیق سازماندهی و توصیف می‌نماید. اما، این روش بطور متناوب کاری فراتر از این سازماندهی و توصیف انجام داده و جنبه‌های مختلف عناوین پژوهشی را مورد تفسیر قرار می‌دهد (Braun & Clarke, 2006, p.79).

۳-۲. مراحل اجرای روش تحلیل مضمون

برخی از مراحل روش تحلیل مضمون شبیه مراحل دیگر روش‌های کیفی است بنابراین روش مراحل پیشنهادی لزوماً خاص این روش نیست و مشابهت‌هایی با دیگر روش‌های هم‌ارز دارد. فرآیند این روش هنگامی آغاز می‌شود که محقق شروع به توجه و جستجو کردن الگوهای معانی و مسائل بالقوه درون مجموعه‌ای از داده‌ها می‌کند. این عمل ممکن است در طول فرآیند جمع‌آوری داده صورت گیرد. نقطه پایان این فرآیند

نیز گزارش محتواها و معانی است که به شکل مضامین معرفی می‌شوند یعنی جایی که مضامین از طریق شناسایی محققان قبل، حین و بعد از تحلیل انتزاع و ساخته شده‌اند. تحلیل همواره فرآیندی رفت و برگشتی بین مجموعه داده‌ها، داده‌های کدگذاری شده و خارج شده از مجموعه داده‌ها و داده‌های تولید شده توسط خود محقق است. نوشتن در این روش‌ها جزئی جداناپذیر از تحلیل است. نوشتن همانند روش‌های آماری در پایان کار صورت نمی‌گیرد بلکه باید در همان مراحل اولیه شروع شود. این نوشتن شامل تدوین سریع ایده‌ها و طرح‌های کدگذاری بالقوه برای فرآیند کدگذاری-تحلیل مجموعه داده‌هاست (Braun & Clarke, 2006, p.86).

در ادامه یک نقشه راهنمای ۶ مرحله‌ای برای اجرای روش تحلیل مضمون پیشنهاد شده است. نکته مهم، شناسایی و فهم این مطلب است که خطوط راهنما در روش‌های تحلیل کیفی خیلی دقیق نیستند و از قاعده خاص و ویژه‌ای پیروی نمی‌کنند بنابراین هر محقق لازم است تا با در نظر گرفتن دو اقتضای مهم-سوالات تحقیق و نوع داده‌ها-در مورد تحقیق خویش، به شکل انعطاف‌پذیری از این خطوط راهنما استفاده نماید. علاوه بر این پژوهش یک فرآیند خطی به معنای جابجایی از یک نقطه به نقطه دیگر نیست در مقابل می‌توان آن را فرآیند بازگشتی نامید که طی آن محقق بطور مستمر و بنابر نیازهای تحقیق بین مراحل اولیه و پایانی رفت و برگشت دارد و از نتایج هر مرحله برای مراحل دیگر استفاده می‌نماید. هم‌چنین باید توجه داشت تحلیل فرآیندی است که در طول زمان توسعه می‌یابد و نباید با عجله و شتاب انجام گیرد (Braun & Clarke, 2006, p.87).

وجود یک همچون نقشه راهنمایی برای این روش خاص در بین روش‌های کیفی ضمن آسان‌تر کردن مراحل اجرای آن، به نوعی منجر به شفاف‌تر شدن خروجی‌ها برای خواننده محترم می‌گردد. چرا که معمولاً در اجرای روش‌های کیفی، بدلیل فقدان مراحل دقیق و محقق‌محور بودن آن‌ها، نسبت کامل و قابل فهمی بین نتایج بدست آمده و روش مورد استفاده برای خواننده بیرونی بوجود نمی‌آید. از این‌رو این ۶ مرحله خواهند توانست رابطه فوق را منقح و معنادار نمایند.

ردیف	مرحله	توصیف فرآیند
۱.	آشناسازی محقق با داده‌های خویش	رونویسی کردن از داده‌ها در صورت نیاز، خوانش و دوباره‌خوانی داده‌ها، یادداشت ایده‌های اولیه
۲.	تولید کدهای اولیه	کدگذاری همه داده‌ها بر اساس روشی سیستماتیک و مبتنی بر ویژگی‌های مورد علاقه محقق، مقابله و تطبیق دادن داده‌های مرتبط با هر کد
۳.	جستجوی مضامین	تطبیق کدها با مضامین بالقوه، گردآوری همه داده‌های مرتبط با هر مضمون بالقوه
۴.	مرور مضامین	بررسی این‌که اگر مضامین نسبت به خلاصه‌های کدگذاری شده و همه مجموعه داده‌ها هماهنگی و تطابق دارند آنگاه یک نقشه تحلیلی مضمون‌بنیاد ایجاد شود.
۵.	تعریف و نام‌گذاری مضامین	تحلیل مستمر بمنظور پایش ویژگی‌های خاص هر مضمون و در بطور کلی بیان داستان‌وار تحلیل، خلق تعاریف واضح و نام‌گذاری برای هر مضمون
۶.	تدوین گزارش	این مرحله فرصتی نهایی برای تحلیل است. این مرحله شامل انتخاب و گزینشی مشخص، نمونه‌های خلاصه‌شده گیرا و جذاب، تحلیل نهایی خلاصه‌های انتخاب شده، شرح ارتباط بین تحلیل صورت گرفته با سوالات و ادبیات تحقیق، خلق گزارشی محققانه و تحلیلی است.

جدول ۲. مراحل شش‌گانه اجرای روش تحلیل مضمون (Braun & Clarke, 2006, p.87)

باید تصریح کرد که بیان مراحل فوق نشانگر نوعی تصلب و عدم انعطاف در سیر انجام روش تحلیل مضمون نیست و اندیشمندان حوزه روش تحقیق بطور عام و روش تحلیل مضمون بطور خاص، هریک بر اساس تجارب و دانش خود تعداد مراحل و پیشنهاد‌های مختلفی برای اجرای روش ارائه نموده‌اند.

۳-۳. سیر عملی استفاده از روش تحلیل مضمون در این تحقیق

۳-۳-۱. آشناسازی محقق با داده‌های خویش

در این مرحله داده‌های مورد نیاز برای تحقیق بطور دو مرحله‌ای جمع‌آوری شده است. مرحله اول جستجو از طریق نرم‌افزار (حدیث ولایت) در مجموعه بیانات مقام معظم رهبری با کلیدواژه «عدالت» و گردآوری همه بیاناتی است که همه یا قسمتی از آن‌ها مربوط به بحث عدالت می‌باشند. چیزی در حدود ۳۹۰ سخنرانی که به نوعی با بحث و کلیدواژه «عدالت» مرتبط بوده‌اند، استخراج شده‌اند. در مرحله دوم مجموع این سخنرانی‌ها و قسمت‌هایی که به بحث عدالت پرداخته شده بود مورد مطالعه و خوانش اولیه و غربالگری قرار گرفت. هدف از این بررسی اولاً آشنایی اولیه با محتوا و وسعت بیانات رهبری و ثانیاً تعیین سخنرانی‌ها و فرازهای کلیدی که ارتباط محتوایی و معنایی بیشتری با اهداف تحقیق دارند، بوده است. از این‌رو با استفاده از دو شاخص «میزان تکرار و بسامد واژه عدالت» و «میزان نزدیکی و تناسب فرمایشات با هدف تحقیق، شأن نزول و فلسفه جلسه و مخاطبین» مجموع ۴۳ سخنرانی که با اهداف بیان شده برای تحلیل و تحقیق ارتباط بیشتری داشتند انتخاب، اولویت‌بندی شده و مورد مطالعه قرار گرفتند^{۱۱}. با مطالعه و تحلیل ۶ سخنرانی که بلحاظ میزان ارتباط جزء سخنرانی‌های زبده و مهم محسوب می‌شدند این نتیجه برای محققان حاصل شد که قریب به اتفاق مضامین مستخرج، به نوعی در سخنرانی‌های دیگر تکرار شده و مضمون بسیار بدیع و جدیدی حاصل نشده است. فرض بر این بوده است که اگر این تحقیق بتواند تحلیل جامع و کامل از مهم‌ترین سخنرانی‌های معظم‌له (۶ سخنرانی مورد اشاره) ارائه نماید در واقع تا حد زیادی توانسته مدل مفهومی خود را به مقصود گوینده نزدیک نماید و تصویری دقیق‌تر از چارچوب اندیشه رهبری در عرصه عدالت را به جامعه علمی و معرفتی نشان دهد.

جدول ۳. فراوانی کلیدواژه عدالت و میزان مرتبط بودن سخنرانی‌ها با موضوع تحقیق (میزان ارتباط: ضعیف، متوسط، قوی، خیلی قوی)

ردیف	تاریخ	نوع دیدار	فراوانی کلیدواژه «عدالت»	میزان ارتباط
۱	۹۰۰۲۲۷	بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی	۷۰	خیلی قوی
۲	۸۸۰۶۱۸	بیانات در دیدار رئیس جمهور و هیأت دولت	۳۰	خیلی قوی
۳	۸۴۰۶۰۸	بیانات در دیدار رئیس جمهور و هیأت دولت	۵۸	خیلی قوی
۴	۸۲۰۸۲۳	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران	۴۹	خیلی قوی
۵	۷۹۱۲۲۶	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران	۳۰	خیلی قوی
۶	۷۶۰۱۰۱	بیانات در اجتماع بزرگ مردم در صحن امام خمینی (رحمه الله علیه) مشهد	۴۵	خیلی قوی

یکی دیگر از موارد مفید برای این تحقیق برگزاری یکی از نشست‌های اندیشه‌های راهبردی با موضوع «عدالت» بوده است. در این جلسات علاوه بر بیان نظرات نخبگان، رهبری معظم انقلاب نیز مجموعه تفکرات، نظرات و تأملات خویش را چه به‌عنوان یک اندیشمند اسلامی و مهم‌تر از آن از جایگاه رهبری نظام اسلامی و جهان اسلام (بایسته‌های نظری و عملی عدالت) بیان می‌دارند. وجود این سخنرانی در حوزه عدالت فرصت مغتنمی برای این تحقیق فراهم نمود که بتواند سریع‌تر و کامل‌تر اندیشه‌های معظم‌له را در این عرصه شناسایی و استنباط نماید.

۳-۲. تولید کدهای اولیه

مجموع این ۶ سخنرانی بطور کامل مورد مطالعه چندباره قرار گرفت و همزمان با مطالعه به اجزای جداگانه‌ای برای تحلیل، تقسیم شدند. علت این تقسیم‌بندی‌ها، تسریع و تسهیل در تحلیل و کدگذاری و کشف مضامین بالفعل و بالقوه در متن بوده است. هریک از این قسمت‌ها در ردیف جداگانه مشخص شده‌اند. همچنین تقسیم متن‌ها به قسمت‌های کوچک‌تر در واقع نوعی علامت‌زدن برای ایده‌هایی بوده است که در طول مطالعه متون به ذهن محققان رسیده است. سپس متن هریک از ردیف‌ها، مورد مطالعه بسیار دقیق قرار گرفت و کدهای اولیه ایجاد شدند. این کدها بیانگر مجموعه تفاسیر شخصی محققان نسبت به متن صریح موجود یا معانی پنهانی است که شاید مورد نظر گوینده بوده است. ملاحظه این امر باعث دخالت دادن بافت و زمینه سخنرانی و همچنین توجه به عناصر مرتبط با این بافت شده و تحلیلی دقیق‌تر و نزدیک‌تر به قصد گوینده ارائه می‌نماید. در ادامه کلیه کدهای استخراج شده مورد بحث و بررسی قرار گرفت. این بحث و بررسی‌ها منتج به «کشف مقولات جدید و غنی‌تر از داده‌های مورد مطالعه و تحلیل» و «تصحیح کدهای کشف شده» شده است.

جدول ۴. تقسیم و کدگذاری اولیه بخشی از بیانات رهبری در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی-۹۰۰۲۲۷

ردیف	متن	کد
۱.	احساس میکنم در کشور ظرفیت انسانی گسترده‌ای برای پیگیری و به سرانجام رساندن این بحث مهم - یعنی بحث عدالت - وجود دارد.	وجود ظرفیت انسانی عظیم برای تحقق نظری و عملی عدالت
۲.	احساس میکنم در کشور ظرفیت انسانی گسترده‌ای برای پیگیری و به سرانجام رساندن این بحث مهم - یعنی بحث عدالت - وجود دارد.	لزوم برنامه‌ریزی برای مدیریت منابع انسانی بمنظور تحقق نظری و عملی عدالت

<p>استفاده از شبکه نخبگانی موجود در کشور بمنظور تامین نظری و اقامه عملی عدالت</p> <p>استفاده از ظرفیت‌های سازمانی با هدف تشکیل و بسط شبکه‌های نخبگانی حوزه عدالت</p>	<p>صاحب‌نظرانی هم که در این جلسه حضور ندارند، از نظر ما شرکای این بحثند. حتماً در سرتاسر کشور، در دانشگاه‌ها، در حوزه‌ها، در پژوهشگاه‌های گسترده‌ای که خوشبختانه در کشور وجود دارد، هستند کسانی از صاحب‌نظران که در این مقوله، در این بحث، یا تحقیقاتی دارند، یا آماده هستند که تحقیقاتی را انجام دهند. ما آنها را در این بحث شریک میدانیم.</p>	<p>۳.</p>
<p>لزوم تبدیل بحث عدالت به گفت‌وگو نخبگانی</p>	<p>بحث عدالت بایستی به یک گفت‌وگو نخبگانی تبدیل شود. باید این مسئله را دنبال کنیم و پیگیری این بحث را رها نکنیم...</p>	<p>۴.</p>
<p>تکلیف ولایی بر پیگیری مستمر و مداوم تا دستیابی و تحقق عدالت در بعد نظری و عملی</p> <p>زمینه و دخالت وسیع عدالت در حوزه‌های مختلف علمی و اجرایی</p>	<p>...باید این مسئله (عدالت) را دنبال کنیم و پیگیری این بحث را رها نکنیم؛ چون زمینه خیلی زیاد است، نیاز خیلی شدید است و در بیانات دوستان، بخشی از این نیاز محسوس بود.</p>	<p>۵.</p>
<p>جستجوی نظرات و اندیشمندان اسلامی پیرامون بحث عدالت</p>	<p>شاید لازم باشد بعدها از صاحب‌نظران دنیای اسلام هم استفاده کنیم....</p>	<p>۶.</p>

۳-۳-۳. جستجوی مضامین

با بررسی، جمع‌آوری و شماره‌گذاری کلیه داده‌ها و کدهای استخراج شده تلاش شد تا بتوان مضامین صحیح، دقیق و متمایزی از یکدیگر ایجاد نمود. بر طبق موضوع تحقیق، مضمون فراگیر تحقیق «بعاد حوزه عدالت‌پژوهی» خواهد بود. اگرچه در فرآیند روش تحلیل مضمون توصیه شده است نحوه تشکیل مضامین از پایین به بالا باشد و همه

کدها نشاگر مضامین شناسایی شده باشند اما در این تحقیق دو روش بالا به پایین و پایین به بالا همزمان مورد استفاده قرار گرفته است. دو عامل باعث اتخاذ چنین رویکردی شدند. اولاً استفاده منفرد از روش پایین به بالا در تشکیل مضامین به دلیل حجم زیاد کدهای استخراج شده و دشواری تجمیع همه آنها به مضامین دیگر امکان پذیر نبود؛ ثانیاً استفاده همزمان از نگاه بالا به پایین در زمینه تشکیل مضامین بدلیل گستردگی و احاطه عرصه عدالت بر سایر حوزه‌های علوم انسانی می‌توانست در شناسایی و تطبیق آنها (مضامین) با کدهای استخراج شده راهگشا باشد.

طبقه‌بندی مضامین

از آنجایی که سه‌گان «چیستی، چرایی و چگونگی» همواره به عنوان عناصر یک تقسیم منطقی و متمایز مورد استفاده قرار می‌گیرند، در مرحله اولیه نیز از آنها برای دسته‌بندی کدها استفاده شد و بعنوان مضامین سازمان‌دهنده پیشنهاد گردیدند.

۳-۳-۴. مرور مضامین

در ادامه مراحل اجرا شده و با استفاده از دو معیار هم‌گونی درونی^{۱۲} و عدم هم‌گونی بیرونی^{۱۳} بررسی و مشاهده شد که این سه‌گان می‌توانند داده‌ها را به شکلی طبقه‌بندی شده و در عین حال متمایز در خود جای دهند. پس از این مرحله و با استفاده از این سه‌گان تلاش شد مضامین اصلی زیر مجموعه این مضامین سازمان‌دهنده شکل یابند. البته ناگفته نماند در طول این فرآیند و پس از پیشنهاد اولیه، مضامین اصلی اصلاح و تکمیل گشتند تا آنجا که بتوان گفت این مضامین نمایانگر کل داده‌ها و کدهای استخراج شده از صحبت‌ها هستند.

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین اصلی	کد
ابعاد حوزه عدالت‌پژوهی از منظر رهبری	چراپی عدالت چگونگی عدالت	الزامات تحقق (منابع انسانی) اهمیت و اولویت راهبردی عدالت	وجود ظرفیت انسانی عظیم برای تحقق نظری و عملی عدالت
	چگونگی عدالت	الزامات تحقق (منابع انسانی)	ضرورت شناسایی وضع موجود منابع انسانی در حوزه عدالت لزوم برنامه‌ریزی برای مدیریت منابع انسانی بمنظور تحقق نظری و عملی عدالت
	چگونگی عدالت	الزامات تحقق (فرهنگی، گفتمان‌سازی، منابع انسانی، مدیریتی - سازمانی)	استفاده از شبکه نخبگانی موجود در کشور بمنظور تامین نظری و اقامه عملی عدالت ضرورت راه‌اندازی شبکه‌های نخبگانی جدید در حوزه عدالت لزوم مشارکت و استفاده از همه ظرفیتهای نخبگانی برای تامین نظری و اقامه عملی عدالت استفاده از ظرفیت‌های سازمانی برای تامین نظری و اقامه عملی عدالت استفاده از ظرفیت‌های سازمانی با هدف تشکیل و بسط شبکه‌های نخبگانی حوزه عدالت
	چگونگی عدالت	الزامات تحقق (فرهنگی، گفتمان‌سازی)	تکلیف ولایی بر گفتمان‌سازی نخبگانی بحث عدالت لزوم تبدیل بحث عدالت به گفتمان نخبگانی لزوم فعالیت و مشارکت جمعی برای گفتمان‌سازی نخبگانی نیازمندی به یک تقسیم کار ملی برای تحقق گفتمان‌سازی نخبگانی عدالت
	چراپی عدالت چگونگی عدالت	اهمیت و اولویت راهبردی عدالت الزامات تحقق (مدیریتی - سازمانی، علمی)	تکلیف ولایی بر پیگیری مستمر و مداوم تا دستیابی و تحقق عدالت در بعد نظری و عملی لزوم شناسایی وضع موجود حوزه عدالت بمنظور شناسایی نقاط خلا و ضعف ملی در این عرصه ضرورت اولویت‌بخشی به مسائل گوناگون و مورد نیاز کشور در حوزه عدالت با توجه به وجود خلاهای متعدد و جدی کشور در این عرصه وجوب توجه و التزام به دو عنصر تداوم و استقامت بعنوان ارکان مهم تحقق نظری و عملی عدالت

۳-۳-۵. تعریف و نام‌گذاری مضامین

طبیعی است که یکی از فعالیت‌های مهم در چنین مراحل (۳مرحله آخر) و چنین تحلیل‌هایی، طبقه‌بندی مباحث است. اهمیت این امر بدین علت است که هر فرد یا مجموعه‌ای از افراد (عامی یا دانشمند) با طبقه‌بندی خود دو حوزه را متاثر خواهد نمود. یکی حوزه تصمیم‌گیری و دیگری داوری است. بدین معنا که «طبقه‌بندی کننده» باید از یک طرف مفاهیم، مقولات و یا مصادیق مورد نیاز را برای طبقه‌بندی شناسایی و محدود نماید و از سوی دیگر باید بتواند از منظر خود نوعی رابطه معنادار بین آن‌ها برقرار نماید (پاکتچی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۹). بنابراین، طبقه‌بندی کننده در هر دوی این مراحل فارغ از ارزش‌ها و گرایش‌های مختلف نیست و همه این عوامل چه در مقام شناسایی و چه در مقام ارزش‌گذاری طبقه‌بندی او اثرگذار خواهند بود. از این رو است که باید توجه نمود که طبقه‌بندی هر فرد یا مجموعه‌ای از افراد نشانگر ارزش‌های نظری و عملی آن‌ها است و بازتاب دهنده جایگاه هر یک از مفاهیم، علوم و یا مصادیق نزد آن‌هاست. از این منظر طبقه‌بندی نه یک فرآیند خنثی و علمی - به معنای مصطلح آن - بلکه فرآیندی کاملاً ارزشی و مبتنی بر پیش‌فرض‌های هستی‌شناختی و معرفت‌شناسانه است. هم‌چنین به شکل عام‌تر هدف یک محقق از طبقه‌بندی نیز بر نحوه طبقه‌بندی او اثرگذار خواهد بود.

مبنای حرکت محققان در این تحقیق برای نام‌گذاری و طبقه‌بندی مضامین استخراجی، توجه به متن بیانات و تلاش برای نزدیک شدن به قصد و هدف اصلی گوینده بوده است. از این رو موارد مشابه بطور اولیه تحت عناوین کلی پیشنهادی گردآوری و پس از مطالعه و جابجایی‌های چندباره کدها در مضامین مختلف، عناوین مشخص و قطعی برای هر دسته تعیین گردید. البته در این راه علاوه بر رویکرد استقرایی، نیم‌نگاهی به طبقه‌بندی مشابهی در این زمینه نیز بوده است^{۱۴}.

نگاره ۲: سلسله مراتب مضامین شناسایی شده در بیانات رهبری

همان گونه که در جدول فوق نیز بیان شده است، یکی از حوزه‌های مهم تحقق عدالت‌پژوهی، بحث توجه و پیگیری الزامات تحقق بعنوان یکی از ارکان مهم این عرصه است. این الزامات، هم بیانگر حوزه علمی و هم نشانگر حوزه عملی عدالت است. الزامات علمی که در این مقاله به آن‌ها پرداخته و خط‌مشی‌های کلان آن مبتنی بر اندیشه رهبری استخراج شده، بیشتر ناظر به اولویتهای علمی ورود، استمرار و نتیجه‌بخشی نظری به عرصه عدالت‌پژوهی است.

۳-۳-۶. تدوین گزارش

در این مرحله مجموعه مضامین سازمان‌دهنده (خط‌مشی‌های کلان علمی) استخراج و طبقه‌بندی شده در قالب گزاره‌های توصیفی، تبیین شده‌اند.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

با اجرای مراحل گفته شده در بخش روش، اولاً سیر حرکت عرصه عدالت‌پژوهی به شکل اجمالی و اولیه - از نظر معظم‌له شناسایی و ثانیاً مجموعه‌ای از خط‌مشی‌های کلان علمی عدالت‌پژوهی از منظر ایشان استخراج گردید. این خط‌مشی‌ها را در شکل خویش می‌توان خطوط راهنمای کلان علمی بمنظور جهت‌دهی مجموعه فعالیت‌های عرصه عدالت‌پژوهی دانست. فعالیت‌هایی که علیرغم جهتی واحد، دارای سطح و اهمیتی متفاوت هستند.

لازم است پیش از ورود تفصیلی به بیانات معظم‌له، مفهوم مورد نظر محققان از **خط‌مشی** مورد اشاره قرار گیرد. طبیعی است که تعاریف زیادی تا به حال از خط‌مشی ارائه شده است که این مقاله قصد و مجال پرداختن به آن‌ها را ندارد^{۱۵}. بنابراین تصریح یکی از اندیشمندان این حوزه، این مفهوم در معنای اصلی خویش - از دیرباز تا کنون - طیفی از کلمات، معانی و اقدامات را شامل می‌شود (برگرفته از: Shafritz, 2008). در این شکل، خط‌مشی مفهومی گسترده، ذوابعاد و دارای سطوح متعدد است که می‌تواند از یک «نظام اعتقادی و ایدئولوژیک» تا یک «اقدام یا توجیه اجرایی» را شامل شود^{۱۶}. بنابراین از منظر محققان، پیش‌فرض و انتظار وجود چارچوبی کاملاً مشخص، محدود و ایستا برای مفهوم یک خط‌مشی نادرست و غیرممکن خواهد بود.

این خط‌مشی‌ها طیف وسیعی از موضوعات با محوریت الزامات علمی عرصه عدالت‌پژوهی را در بر می‌گیرند. مرحله بعدی که البته باید در تحقیقات دیگری مطمح نظر اندیشمندان این حوزه قرار گیرد، اولویت‌گذاری اقدامات، طراحی برنامه‌های خرد و عملیاتی، تعیین بازیگران هر اقدام و تدوین شاخص‌های ارزیابی و پیشرفت مجموعه اقدامات در مسیر اجرای این بسته‌های خط‌مشی‌گذاری است. البته تلاش شده است که سطوح اقدام برای هر خط‌مشی بر اساس دسته‌بندی کلان (ناظر به نهادهای سیاست‌گذاری پژوهشی در سطح ملی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی، مرکز الگوی

اسلامی-ایرانی پیشرفت)، میانی(نهادهای برنامه‌ریز و اقدام کننده در عرصه ملی و محلی مانند دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه) و عملیاتی(بازیگران و پژوهشگران عرصه عدالت پژوهی مانند اساتید و اندیشمندان حوزه) تقسیم‌بندی نموده است.

الزامات تحقق	عناوین اصلی	سطح اقدام	خط‌مشی‌های پیشنهادی
علمی	نظریه عدالت اسلامی	کلان	و جوب اتخاذ نظریه و برنامه‌ای مشخص در حوزه نظر و حرکت عملی بر اساس آن
			ضرورت ابطال رویکرد و سیاست آزمون و خطا در حوزه عدالت
	میانی		توجه به سیر حرکتی نظری و عملی عدالت در کشور و سیاست‌گذاری بر اساس آن‌ها:
			میانی متقن---تعاریف متقن---روشهای اجرا و تحقق متقن---حرکت و پیشرفت متقن
			لزوم تمایزبخشی آشکار و هدفمند بین عدالت از منظر اندیشمندان و پیامبران:
			• هدف پیامبران خود ادیان بوده است(نه عدالت در ادیان)
			• مجریان عدالت(پیامبران) خود عدالت‌خواه و ظلم‌ستیز بوده‌اند و بطور عملی درصدد تحقق عدالت بوده‌اند
			• بشارت ادیان بر تحقق نهایی عدالت بر جهان و جامعه بشری
			توجه و دخالت دادن سابقه تاریخی در حوزه عدالت پژوهی
			تقدم‌بخشی پژوهش‌های نظری عمیق بر پژوهش‌های کاربردی در مرحله اول کشف نظریه عدالت اسلامی
ضرورت محور قرار دادن منابع اسلامی در دستیابی به نظریه عدالت اسلامی ناب			
توجه و تکیه به میانی و پایه‌های اساسی فلسفه اصیل اسلامی بمنظور تولید نظریه عدالت اسلامی ناب			
لزوم اجتناب از رویکردها و نگاه‌های سکولار به عدالت			
لزوم تمایز بخشی بین:			

خط‌مشی‌های پیشنهادی	سطح اقدام	عناوین اصلی	الزامات تحقق
سکولاریسم و نگاه متجددانه به دین و منابع دینی اخباریگری و مراجعه و استفاده از منابع دینی در عرصه حرکت به سمت دستیابی به نظریه عدالت اسلامی ناب			
تاکید بر روش‌های فقه جواهری در استنباط نظر دین در باب عدالت			
ضرورت حاکمیت زمان و مکان در کشف نظریه عدالت اسلامی ناب			
اتخاذ و التزام به چارچوب‌های علمی و فنی نظریه عدالت اسلامی ناب			
توجه به دو بعد مهم عدالت حداکثری و برنامه‌ریزی برای تحقق آن‌ها: بعد افقی: تحقق عدالت در سطح قابل قبول اما گسترده بعد عمودی: رفع کامل ظلم در جامعه			
توجه و تکیه بر مبانی و پایه‌های اساسی فلسفی در نقد سلبی یا پالایش ایجابی نظریات عدالت موجود			
تخلیید حوزه استفاده از تجربیات بشری در مباحث کاربردی و اجرای عدالت			
لزوم بررسی کامل و همه جانبه منابع مختلف اسلامی شامل: قرآن، حدیث، نهج‌البلاغه، نوشته‌های فقهی، کلامی و حکمی			
طراحی و استفاده از سوالات متجددانه با هدف دستیابی به نظریه عدالت اسلامی ناب			
نفی و پرهیز از پیش‌داوری بعنوان مانعی در دستیابی و کشف نظریه اسلامی صحیح	عملیاتی		
فحص و استفاده از نظرات و اندیشمندان اسلامی پیرامون بحث عدالت			
پرهیز جدی از التقاط و مونتاژ مجموعه نظریات حکمای گوناگون پیرامون عدالت			

الزامات تحقق	عناوین اصلی	سطح اقدام	خط‌مشی‌های پیشنهادی
			امکان تفکیک روش‌های غیربومی از اهداف آن‌ها (امکان منفک شدن روش‌ها از اهداف)
		کلان	ضرورت احیای منابع دینی در حوزه عدالت‌پژوهی شناسایی و استفاده از ظرفیت‌های نخبگانی و نظری جهان اسلام در عرصه عدالت
	ظرفیت‌های دینی و انسانی	میانی	توجه جدی به ظرفیت‌های منابع دینی در عرصه عدالت استفاده از ظرفیت و قابلیت انسجام منظومه دین در بحث عدالت بمنظور تدوین و تصحیح نحوه و شکل اجتهاد و فهم احکام دین
		عملیاتی	استفاده از ساحت‌های ورود دین به عرصه عدالت: بینات=حجت‌های متقن و غیرقابل تردید کتاب=منشور ادیان در مورد معارف، احکام و اخلاقیات میزان=سنجه‌ها و معیارها
	نسبت عدالت با سایر ارزش‌ها و مفاهیم دینی	کلان	تفسیر و تبعیت سایر ارزش‌های حکومتی و اجتماعی تحت لوای ارزش عدالت در حوزه‌های نظری و عملی
			ضرورت تلازم و ابتناء عدالت با دو رکن عقلانیت و معنویت در عرصه نظر و عمل
			توجه و استفاده جدی از معنویت بعنوان عامل قوام‌بخش و محتوابخش به عدالت در عرصه نظر و عمل
			استفاده از ویژگی‌ها و ابعاد چندگانه عقلانیت در عرصه عدالت: <ul style="list-style-type: none"> ▪ عاملی محتوابخش برای عدالت ▪ شاخصی بمنظور تبعات‌سنجی پیشینی عدالت عاملی اثرگذار بر روش‌ها و شیوه‌های تحقق عدالت ابزاری جهت جلوگیری از به دام افتادن در شعارهای صوری به ظاهر عدالت‌خواه
		میانی	رد و نفی جدی مدل‌های پیشرفت غربی بدلیل رویکرد غلط آن‌ها به عدالت
			نفی نگاه‌ها و رویکردهای الصاقی به عدالت در مسیر پیشرفت

خط‌مشی‌های پیشنهادی	سطح اقدام	عناوین اصلی	الزامات تحقق
و توسعه			
تاکید و تلاش برای تحقق عدالت بعنوان یکی از ارکان مهم حفظ و ارتقای رضایت و اعتماد عمومی			
تحقق عدالت بعنوان یکی از ارکان مهم کسب رضایت الهی و برکات آن			
نفی تقدم تولید صرف ثروت بر عدالت			
نفی تقدم پیشرفت بر عدالت			
نگاه به دین و معاد بعنوان بُعد انگیزشی به بحث عدالت در مقام نظر و عمل			
ضرورت تنقیح و شناخت مفاهیمی چون ظلم و طاغوت و تعیین مصادیق امروزی آن بعنوان عاملی در تشخیص عدالت و معنویت ناب اسلامی			
تعریف عملیاتی از سه واژه ملامت، مترف و طاغوت بمنظور: <ul style="list-style-type: none"> ○ شناخت ویژگی‌های کلی و فرازمانی آنها ○ تعیین مصادیق امروزی آنها ○ جلوگیری از منفعت‌رسانی و کمک به آنها از طریق وضع سیاست‌ها و تدوین برنامه‌ها 			
شناسایی دشمنان سه‌گانه مبارزه با عدالت و عدالتخواهی و سطوح فعالیت آنها: <ul style="list-style-type: none"> ● مبارزه ظالمانه و مستقیم با عدالت (قاسطین) ● پیروی از عدالت اما رویگردانی ثانویه و مبارزه با آن (ناکثین) ● عدم فهم درست از مفهوم عمیق دین و عدالت و مبارزه با آن (مارقین) 	عملیاتی		
تعریف و شناسایی مصادیق اسراف، اشرافیگری و تضييع نعمات الهی و جلوگیری از آنها بمنظور نزدیک شدن به تحقق عدالت			
شناسایی وضع موجود حوزه عدالت بمنظور شناسایی نقاط خلا و ضعف ملی در این عرصه	کلان	شاخص‌های	

الزامات تحقق	عناوین اصلی	سطح اقدام	خط‌مشی‌های پیشنهادی
	عدالت		<p>ضرورت شناخت و حرکت به سمت دو هدف مهم در حوزه شاخص‌های عدالت:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ کشف مستقلانه شاخص‌های عدالت و استقرار آن با تکیه بر اندیشه و منابع دینی ○ ارزیابی، پایش و پالایش شاخص‌های عدالت غربی بر اساس مبانی اسلامی و نیازهای جامعه و استفاده از آنها <p>ارزیابی برنامه‌ها و سیاست‌های عدالت‌مدارانه بر اساس شاخص معنویت</p>
	میانی		<p>توجه به کارکردهای پیشینی و پسینی عدالت در عرصه‌های مختلف [معیار criteria: تعیین این‌که چه چیزی عدالت هست یا خیر (رویکرد پیشینی)] / سنجه indices: تعیین این‌که این سیاست یا اقدام مبتنی بر عدالت بوده یا خیر (رویکرد پسینی)]</p> <p>میزان توجه، تقدم‌بخشی و تحقق خواسته‌های عامه مردم بعنوان شاخصی مهم در ارزیابی دوری و نزدیکی برنامه‌ها و سیاست‌ها به عدالت</p>
	میانی - عملیاتی		<p>ضرورت توجه به مصادیق، شاخص‌ها و عرصه‌های مختلف حضور عدالت در جامعه:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ رعایت حقوق همه مردم ▪ جلوگیری از ظلم افراد خاص و ممتاز به دیگران ▪ اجرای عدالت حقیقی و واقعی برای همه مردم و مسئولان در هر رده و پستی ▪ جرم انگاشتن هر تخلفی توسط هر فردی در حکومت ▪ نگاه یکسان به همه آحاد مردم از حیث انسانی ▪ ظلم افراد قدرتمند بر ضعفا ▪ فقدان وجود عدالت حقوقی و قضایی ▪ جلوگیری از مال‌اندوزی قدرتمندان ▪ سد غضب اموال و حقوق مردم توسط حاکمان ▪ ممانعت از طمع مسئولان به مال عامه مردم
	استلزامات	کلان	پیگیری و منقح نمودن بیانات و ارشادات رهبری در مساله

خط‌مشی‌های پیشنهادی	سطح اقدام	عناوین اصلی	الزامات تحقق
عدالت	میان‌ی	اقامه علمی عدالت	
ترسیم چشم‌انداز عادلانه و حرکت به سمت تحقق آن			
ضرورت معرفت به وجود موانع و عوامل مزاحم در مسیر اقامه عدالت و لزوم برنامه‌ریزی برای مقابله و رفع آنها			
لزوم توجه به اهمیت و پیشینه تلاش تاریخی بمنظور تحقق عدالت			
نفی و ابطال منطقی تحقق عدالت از طریق انسان‌های ظالم و غیرمهدب و غیرمتمقی			
نگاه هدف‌محور(دستیابی به نقطه نظر نهایی درباره عدالت) به مباحث به جای بحث صرف علمی			
ضرورت داشتن نگاه مسئله‌محور به عدالت			
عدالت حداکثری به عنوان یکی از راهبردها و سیاستهای حوزه عدالت‌پژوهی			
سیاست حرکت تدریجی به سمت عدالت حداکثری			
توجه و التزام به فرآیندهای تکاملی در عرصه نظر و عمل عدالت			
صورت‌بندی و آرایش صحیح و متناسب بعنوان عامل مهم پذیرش حرف و برنامه مبتنی بر حق و عدالت			
توجه و تلاش برای تحقق متوازن همه ارزش‌های انقلاب اسلامی با محوریت عدالت			
حرکت از حداقلها و قدر متقین ها به حداکثرها بعنوان راهبرد و سیاست اولیه برای تحقق نظری و عملی عدالت			
التزام به دو عنصر تداوم و استقامت بعنوان ارکان مهم تحقق نظری و عملی عدالت			
استفاده از دو عنصر حق‌مداری و تکلیف‌محوری در عرصه تامین نظری و اقامه عملی عدالت			
توجه به حربه جایگزینی عدالت با دیگر ارزش‌ها بعنوان یکی از مهم‌ترین برنامه‌ها و سیاست‌های دشمنان عدالت			
امکان و لزوم استفاده و الگوگیری از(اجزاء، مکانیسم‌ها،			

خط‌مشی‌های پیشنهادی	سطح اقدام	عناوین اصلی	الزامات تحقق
برنامه‌ها و سیاست‌های حکومت علوی بمتابه یک حکومت اسلامی (عدالت‌محور) کامل	عملیاتی		
ضرورت خروج از مرزهای دیسیپلینی (discipline) بمنظور استفاده از ظرفیت رشته‌های مختلف علوم انسانی در عرصه عدالت‌پژوهی			
تاسیس و تدوین رشته عدالت‌پژوهی در حوزه و دانشگاه بعنوان یکی از زیرساخت‌های عرصه نظری عدالت			
اتمام قاعده فقهی عدل و انصاف از طریق تنقیح آن (قاعده‌سازی فقهی در عرصه نظری عدالت)			
عدم معامله‌پذیری عدالت با سایر ارزش‌های اسلامی در عرصه حکومت اسلامی			
تدوین نظام مسائل در هریک از حوزه‌های قابل تصور برای عدالت (مثلاً به تناسب هر وزارت‌خانه) و تعریف مکانیسم‌ها و فرآیندهای تحقق عدالت در هریک از موضوعات			
بهره‌گیری از روش‌های تحلیل اثر (Impact analysis) بمنظور ارزیابی دقیق و همه‌جانبه سیاست‌ها و برنامه‌ها از منظر عدالت			
رصد و اصلاح دائم قوانین از منظر عدالت (مقام تدوین)			

▪ **نظریه عدالت اسلامی:** از منظر رهبری، پس از سال‌ها سعی و خطا و حرکت‌های زیگزاگی در عرصه عدالت‌پژوهی کشور، لازم است در برهه کنونی، با استفاده از بسترها، روش‌ها، ابزارها و سوالات مناسب و با هدف‌گذاری تولید نظریه اسلامی عدالت، جامعه علمی به این سمت حرکت و تلاش نماید.^{۱۷} بدیهی است که پیش‌فرض مهم این نوع نگاه وجود چنین نظریه‌ای در بطن متون دینی و سرمایه‌های دانشی عرصه عدالت است که با مختصات گفته شده قابل دستیابی و استخراج است.^{۱۸} این نظریه پایه و بنای دیگر فعالیت‌های نظری عرصه عدالت و عدالت‌پژوهی خواهد بود. زیر مجموعه این مضمون در جدول فوق، مجموعه چارچوب‌های مشخص شده توسط معظم‌له در این حوزه مشخص شده‌اند.

▪ **ظرفیت‌های دینی و انسانی:** این عنوان بیانگر زاویه دید رهبری و نوع برخورد و استفاده ایشان از این ظرفیت ملی در عرصه عدالت و عدالت‌پژوهی است.

▪ **نسبت عدالت با سایر مفاهیم و ارزش‌های دینی:** بطور حتم عدالت بعنوان یکی از مهم‌ترین اهداف نظام اسلامی^{۱۹} در شبکه‌ای از مفاهیم و ارزش‌ها قرار دارد که هریک از آن‌ها تقدم و تأخرهای معنی‌داری با یکدیگر دارند. این مضمون درصدد تبیین دقیق این ربط و نسبت‌ها نیست (چه این‌که تبیین کامل آن بسیار دشوار می‌نماید) بلکه به مروری بر اشارات رهبری به برخی شاخص‌ها و ارزش‌های دیگر جامعه اسلامی (عقلانیت، معنویت، ثروت، پیشرفت و...) اختصاص دارد که دارای تاثیر و تأثر بر مفهوم عدالت هستند.

▪ **استلزامات اقامه علمی عدالت:** این بخش از مضامین به برخی از نکات مهم در عرصه علمی عدالت‌پژوهی می‌پردازد که هم مجریان این عرصه و هم محققان باید به آن‌ها توجه ویژه داشته باشند. چرا که اتخاذ و برنامه‌ریزی برای دستیابی به یک هدف خود مستلزم تمهید شرایط و پیش‌زمینه‌های لازم است که غفلت از هریک موجب تاخیر در دستیابی به هدف یا عدم تحقق آن خواهد شد.

نتیجه‌گیری

عدالت در شکل کلی خویش جایگاهی والا و راهبردی در نظام معرفتی و حکومتی اسلام و مصداق بارز آن یعنی نظام اسلامی داشته و دارد. این جایگاه با معرفی دهه چهارم انقلاب اسلامی به نام «دهه پیشرفت و عدالت» اهمیت روزافزون یافته و ضرورت حرکت به سمت اقامه چنین ارزشی را نیز بیش از پیش نموده است. به رغم شناخت و فهم اهمیت و ضرورت عدالت و عدالت‌پژوهی و رابطه آن با حوزه‌های دانشی مختلف و هم‌چنین وجود دلالت‌های علمی و عملی برای آن هنوز هیچ فعالیت جدی بمنظور کشف اولویت‌های علمی با هدف تحقق نظری و عملی عدالت در سطح جامعه اسلامی صورت نپذیرفته است. عدم ورود به چنین عرصه‌ای محققان و سیاست‌گذاران را از ابزاری مهم در عرصه مدیریت دانش و پژوهش محروم نموده و ما را سرگرم سعی و خطاهای روزمره مدیریتی، علمی، تحقیقاتی و پژوهشی در زمینه‌های مهمی چون عدالت‌پژوهی، اقتصاد اسلامی، سیاست‌گذاری و... نموده است.

این تحقیق تلاش نمود تا با محور قرار دادن بیانات مقام معظم رهبری در حوزه عدالت و عدالت‌پژوهی، خط‌مشی‌های علمی این حوزه را تبیین نماید. موارد بیان شده طیف وسیعی از فلسفه عدالت، تعاریف عدالت، شاخص‌های عدالت، عدالت‌های مضاف و عرصه‌های عدالت را در بر می‌گیرند. هم‌چنین باید خاطر نشان نمود که استخراج این خط‌مشی‌ها بعنوان گامی آغازین بوده و حرکت به سمت تدوین راهبردها، تاسیس نهادهای جدید و رصد و پایش مفهومی و عملی عدالت‌گام‌های دیگر این حرکت مستمر و هدفمند را شکل می‌دهد.

یادداشت‌ها

1. Multidisciplinary
2. Interdisciplinary
3. Axiom
4. Gap Analysis
5. Thematic Analysis

۶. آن چیزی که ما نیاز داریم، آن چیزی که ما دنبالش هستیم، *عدالت حداکثری* است؛ نه صرفاً در یک حد قابل قبول؛ نه، ما دنبال عدالت حداکثری هستیم؛ ما می‌خواهیم ظلم در جامعه نباشد. تا این مرحله خیلی فاصله داریم. بنابراین برای این باید تلاش کرد (۹۰/۲/۲۷) بیانات در دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی).

۷. کارهای وسیعی از اول انقلاب انجام گرفته؛ لیکن *مطلقاً* راضی کننده نیست (۹۰/۲/۲۷) بیانات در دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی).

۸. وجود این نکته را می‌توان در نام‌گذاری دهه چهارم انقلاب اسلامی به نام دهه پیشرفت و عدالت و بسط این تفکر توسط رهبر معظم انقلاب اسلامی و خواست جدی ایشان پیرامون تفکر و کار عملی بلند مدت برای دست‌یابی به این الگو جستجو نمود.

۹. طبیعی است که مفروض مهم و ارزشی این تحقیق، امکان و ضرورت استخراج مختصات و ایده‌های عرصه‌های مختلف علمی و اجرایی کشور- مانند عدالت‌پژوهی- از طریق تحلیل سخنان رهبری انقلاب است. البته جایگاه و مقام مباحث نباید با یکدیگر خلط شود چراکه در کنار این تحلیل‌ها استفاده از دانش متخصصان و نظرات اندیشمندان نیز شایسته و بایسته است.

۱۰. جاویدی، مجتبی. قاموس عدالت: بررسی مبانی نظری و عملی مفهوم عدالت در کلام مقام معظم رهبری، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۶.

۱۱. سجادیه، علیرضا (۱۳۹۲)، طراحی مدل مفهومی خط‌مشی ملی عدالت‌پژوهی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق(علیه‌السلام)

12Internal Homogeneity

13External Heterogeneity

۱۴. پیغامی، عادل، تراب‌زاده جهرمی، محمد صادق و علیرضا سجادیه(۱۳۹۰)، «طراحی نظام رصد و پایش دانش نظری در حوزه عدالت‌پژوهی»، ارائه شده در دومین کنفرانس الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، با موضوع عدالت.

۱۵. برخی از این تعاریف عبارتند از:

▪ خط‌مشی عمومی راهنمای عمل بوده، اولویت‌ها و باید و نبایدها را معین کرده و نشان دهنده خطوط کلی در فعالیت‌ها و اقدامات بخش عمومی است (Dror, 1971).

▪ خط‌مشی عمومی به معنای ارتباطات بین بخش‌های مختلف یک حکومت با محیط پیرامونی آن است (Eysestone, 1971).

▪ خط‌مشی عمومی یعنی آنچه که حکومت انتخاب می‌کند که انجام دهد یا انجام ندهد (Dye, 1987).

▪ خط‌مشی عمومی مجموعه‌ای از اقدامات نسبتاً پایدار و هدفمند حکومت، به قصد حل معضلات یا دغدغه‌های عمومی جامعه است (Anderson, 1994).

▪ خط‌مشی عمومی یعنی اقدام یا عدم اقدام دولت (Shafritz, 2008).

۱۶. بنابراین سیاست‌های کلان در بطن خود یک خط‌مشی عمومی محسوب می‌شوند اما دارای سطح کلان‌تر و گستره‌ای وسیع‌تر هستند.

۱۷. «...اگر چنانچه در این تصمیم‌گیری‌های بزرگ، عنصر عدالت مغفول‌عنه باقی بماند، آن وقت ضررها و ضایعاتش غیر قابل محاسبه خواهد بود. لذا امروز بخصوص باید توجه به عدالت زیاد باشد؛ بخصوص رابطه‌ی پیشرفت و عدالت مشخص شود. در این سی سال، در موارد زیادی کارمان عبارت بود از آزمون و خطا؛ چه در آن دهه‌ی اول با گرایش که آن روز وجود داشت - که بعضی از دوستان اشاره کردند - چه بعد، نقطه‌ی مقابل در دهه‌ی دوم و در خلال اینها، روشها و رویکردهای گوناگونی دیده شده. دیگر صلاح نیست ما

این‌جور عمل کنیم. باید بنشینیم روشهای متقن و مبتنی بر تعاریف متقن را پیدا کنیم، تشخیص بدهیم، روی آنها مستقر شویم و حرکت کنیم (بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۹۰/۲/۲۷)».

۱۸. «بنابراین در مرحله‌ی نظری و نظریه‌سازی، باید از منابع اسلامی و از متون اسلامی، نظریه‌ی ناب اسلام در باب عدالت به دست بیاید (بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۹۰/۲/۲۷)».

۱۹. «گفتمان عدالت، یک گفتمان اساسی است و همه چیز ماست. منهای آن جمهوری اسلامی هیچ حرفی برای گفتن نخواهد داشت. (۱۳۸۳/۸/۱۰) بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار دانشجویان در ماه مبارک رمضان».

کتابنامه

آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸)، بیانات در جمع زائران و مجاوران حرم رضوی، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰)، بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع عدالت، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴)، بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳)، بیانات در دیدار با دانشجویان در ماه مبارک رمضان، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸)، بیانات در دیدار هیأت دولت، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲)، خطبه‌های نماز جمعه تهران، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹)، خطبه‌های نماز جمعه تهران، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

پاکتچی، احمد (۱۳۸۶)، مایه‌های فلسفی در میراث ایران باستان (پنجویی شاخصه‌ها برای رده‌بندی مکاتب مزدایی)، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.

سلطانی، بهزاد؛ کیامهر، مهدی (۱۳۸۷)، «پیشنهاد چارچوبی مفهومی برای تدوین نقشه جامع علمی کشور (برنامه ملی توسعه علم، فناوری و نوآوری)»، سیاست علم و فناوری، سال اول، ش ۳.

سجادیه، علیرضا (۱۳۹۲)، طراحی مدل مفهومی خط‌مشی ملی عدالت‌پژوهی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)

عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن و محمد شیخ‌زاده (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، ش ۲.

مظفری، آیت (۱۳۸۷)، «الگوی عدالت و پیشرفت در اسلام با تأکید بر الگوی دولت مهدوی»، حکومت اسلامی، سال سیزدهم، ش ۳.

واعظی، احمد (۱۳۸۸)، نقد و بررسی نظریه‌های عدالت، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

Boyatzis, Richard E. (1998), Transforming qualitative information: Thematic analysis & code development. Thousand Oaks: Sage Publication.

Br irgiii Clrrk,, Victri (6666) iiii gg tmmtti nalysis in yyyllll ggy,, *Qualitative Research in Psychology*, Vol.3, No.2.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی